

DUGOROČNA OBILJEŽJA OSOBNE POTROŠNJE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Osobna potrošnja kao komponenta agregatne potražnje multiplikativno utječe na ukupna gospodarska kretanja. Sustavno praćenje i istraživanje osobne potrošnje u razvijenim je zemljama značajno za kreiranje i provođenje ekonomske i socijalne politike. U članku se istražuju dugoročna obilježja osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj, a rezultati istraživanja uspoređuju se s kretanjem osobne potrošnje u odabranim zemljama razvijenog tržišnog sustava, i u zemljama u tranziciji.

Uvod

Osobna potrošnja predstavlja, kvantitativno gledano, najznačajniju komponentu ukupne agregatne potražnje. Njezin udio u raspodjeli bruto domaćeg proizvoda svake zemlje iznosi više od 50%. U raspodjeli ukupno ostvarene proizvodnje svijeta, s više od 60% participira osobna potrošnja.

O dugoročnim tendencijama i kratkoročnim kolebanjima ovog makroekonomskog agregata u velikoj mjeri ovisi stupanj korištenja raspoloživog proizvodnog potencijala svake zemlje. Apsorbirajući najveći dio tekuće proizvodnje, osobna potrošnja utječe na agregatne izdatke, vrijednost ostvarenog inputa, kretanje zaposlenosti, investicija i štednje. Vrijednosne i strukturne promjene osobne potrošnje dugoročno determiniraju gospodarske tijekove: ekonomski rast i razvitak, kretanje bruto domaćeg proizvoda, strukturne promjene u proizvodnji i gospodarstvu, životni standard i kvalitetu života stanovništva.

* Nada Denona Bogović, dr. sc., docent Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Članak primljen u uredništvo: 8. 5. 2002.

Zbog toga je namjera autorice da u ovome radu ukaže na dugoročna obilježja osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj.

Pod obilježjima osobne potrošnje podrazumijevaju se: 1) kretanje vrijednosti osobne potrošnje i njezina relativnog udjela u ostvarenom bruto domaćem proizvodu i 2) alokacija budžeta kućanstava na pojedina dobra i usluga, odnosno struktura potrošnje sektora kućanstva.

Istraživanje obilježja osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj napravljeno je za razdoblje od godine 1966. do 1999. Za potrebe analize učinjena je metodološka prilagodba praćenja osobne potrošnje prema metodologiji Eurostata i Svjetske banke. Na taj je način osigurana usporedivost podataka sa drugim zemljama¹. Također je za razdoblje od 1966. do 1980. obavljeno preračunavanje kategorije “društvenog proizvoda”, uzimajući u obzir različite koncepcije obračuna u Hrvatskoj i u zemljama tržišnog gospodarskog sustava. Nakon godine 1980. podaci se odnose na “bruto domaći proizvod - BDP” koji se izračunava po metodologiji Sustava nacionalnih računa – SNA.

O važnosti istraživanja osobne potrošnje

Teorijsku osnovu istraživanja osobne potrošnje nalazimo u radovima ekonomskih mislilaca koji su u okviru neoklasične teorije pokušavali objasniti **ponašanje potrošača**. Poseban teorijski doprinos razvitku dinamičke i suvremene teorije potrošača dao je Keynes. On prvi formulira makroekonomsku funkciju potrošnje, pa na osnovi studioznog i kompleksnog izučavanja dolazi do spoznaje o važnosti ovog makroekonomskog agregata za funkcioniranje cjelokupnog gospodarstva.

U novije vrijeme sve veću važnost za razvitak teorije ponašanja potrošača ima *nova institucionalna ekonomija* koja, pored ekonomskih, ukazuje i na mogućnosti sagledanja čitavih grupa neekonomskih činitelja važnih za determiniranje potrošačkih preferencija na mikro-, odnosno za kretanje osobne potrošnje na makro-ravni.²

Mnogi teorijski postulati o ponašanju potrošača testirani su uz pomoć empirijskih istraživanja. Sva se empirijska istraživanja kao polaznom statističkom osnovom koriste podacima kućanstava o uporabi (alokaciji) njihova raspoloživa budžeta. Prvo je takvo istraživanje proveo Eden još godine 1797.³ On je na uzorku od oko 50 obitelji u Engleskoj, prikazao i opisao tipove kućanstava prema visini godišnjih

¹ Podrobno objašnje metodološkog pristupa istraživanja osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj vidjeti u : **Denona, N.:** “*Potrošnja sektora domaćinstva i njezin utjecaj na gospodarske tijekove*”, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Rijeka, 1997. godina, str. 204-210.

² Sustavan prikaz razvoja teorije ponašanja potrošača vidjeti u : **Denona, N.:** *Op.cit.*

³ **Eden, F.M.:** Rezultati objavljeni u knjizi: “*The State of the Poor*”, godine 1797. u Londonu.

prihoda, i strukturu izdataka za hranu, stanovanje, odjeću i grijanje. No, značajnija empirijska istraživanja koja su utjecala na teorijski dio analize započinjju oko sredine 19. stoljeća. Dupcétiaux je na uzorku od 199 belgijskih radničkih obitelji, 1853. klasificirao troškove kućanstava, analizirao potrošnju pojedinih obitelji. Rezultati istraživanja objavljeni su godine 1855.⁴ Prikupljeni podaci poslužili su kao statistička osnova za formuliranje poznatih Engelovih zakona. Engel je istraživao vezu između intenziteta potreba za određenom vrstom roba i razine raspoloživih dohodaka kućanstava. Utvrdio je da postoji određena pravilnost, odnosno ovisnost strukture potražnje i potrošnje o razini dohotka. Pravilnosti o kretanju postotnog učešća pojedine vrste izdataka u ukupnom budžetu kućanstava, a pod utjecajem promjena u veličini prihoda, Engel je formulirao u obliku poznatih zakonitosti. Važnost Engelovih zakona ogleda se u tome što oni predstavljaju jednu od prvih funkcionalnih relacija koje su uopće u ekonomiji kvantificirane; funkcije su poznate kao Englove krivulje.

Nakon Engela započinjju mnogobrojna empirijska istraživanja temeljena na analizi budžeta kućanstava. Spomenuti ćemo Hauthakera, koji je kasnije analizirao Englove krivulje, te povodom stogodišnjice Engelovih zakona objavio komparativnu analizu obiteljskih budžeta na temelju četrdesetak studija iz trideset različitih zemalja⁵.

Također je značajan rad Kuznetsa, koji je temeljem podataka o budžetu kućanstava, u dugom vremenskom periodu dao procjene kretanja nacionalnog outputa i osobne potrošnje, i to za razdoblje od 1869. do 1938. godine, odnosno za vremenski interval od 69 godina. U svom se radu bavio odnosom razine gospodarske razvijenosti i strukture osobne potrošnje, po pojedinim grupama zemalja, a s obzirom na visinu dohotka per capita⁶.

S obzirom na povezanost osobne potrošnje i ukupnih gospodarskih kretanja, razumljivo je da su danas mnoga ekonomska istraživanja u razvijenim zemljama usmjerena na praćenje i analizu obilježja osobne potrošnje. U tu svrhu državne i međunarodne statističke institucije redovito prikupljaju i obrađuju podatke o budžetima kućanstava. Ti podaci prikazuju alokaciju raspoloživa dohotka kućanstava na određena dobra ili grupe dobara i usluga u tijeku nekog vremenskog perioda: mjesečno, kvartalno, godišnje. Grupe dobara i usluga za koje se prati potrošnja definirane su službenom klasifikacijom pojedine zemlje. Statistička je jedinica domaćinstvo, koje je također određeno i definirano od strane statističkih institucija. Izvještaji o budžetu kućanstava sadrže i podatke o strukturi kućanstava prema godinama starosti, spolu, rodbinskim odnosima između članova domaćinstva,

⁴ Dupcétiaux, A.E.: *Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique*, 1855; ovdje preuzeto: The New Palgrave. A Dictionary of Economics, II, str. 672-675

⁵ Hauthakker, H.S.: *An international comparison of household expenditure patterns commemorating the centennial of Engel's Law*, *Econometrica*, 25(4), 1959., str. 532-551.

⁶ Kuznets, S.: *Economic Growth and Income Inequality*, *American Economic Review*, March, 1955. godina, str. 1-28.

zatim prema zaposlenosti i obrazovanju članova, te vlasništvu ili najmu stambenog prostora, posjedovanju trajnih dobara. Takvi izvještaji predstavljaju kvalitetnu osnovu za različite ekonomske i socijalne analize, kao i za donošenje mjera ekonomske i socijalne politike. Agregiranjem podataka dolazi se do pokazatelja o potrošnji sektora domaćinstva i nastalim promjenama, pa je moguće predvidjeti buduća kretanja osobne potrošnje u nekoj zemlji.

Nadalje, Izvještaji o budžetu kućanstava predstavljaju osnovu za izučavanje socijalnih i ekonomskih obilježja sektora domaćinstva, kao na primjer veličinu i tipove kućanstava, životni ciklus kućanstava, zaposlenost u pojedinim sektorima gospodarstva. Podaci, posebno oni koji se odnose na životni standard, važni su zbog vođenja adekvatne socijalne i porezne politike, kao i politike prema obitelji.

U Republici Hrvatskoj nisu se provodila značajnija sustavna i aplikativna istraživanja osobne potrošnje koja bi po metodološkom pristupu bila usporediva sa istraživanjima u razvijenim, posebno europskih zemljama. Tek prijelazom na novi, tržišni način privređivanja koji zahtijeva i standardizaciju praćenja makroekonomskih tijekova, u Hrvatskoj se započelo s izradom Ankete o potrošnji kućanstava koja se provodi od 1998. godine. Anketom se prikupljaju podaci o visini i strukturi potrošnje po namjeni, o strukturi prihoda kućanstava prema izvorima, o štednji, uvjetima života, te društvenim, ekonomskim i demografskim obilježjima kućanstava. Metodološki, ova je Anketa usklađena s međunarodnim standardima i standardima Europske unije.

Kretanje vrijednosti osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj – uzroci i posljedice

Mnogobrojna teorijska i aplikativna istraživanja ukazuju na pravilnosti kretanja vrijednosti i strukture osobne potrošnje i dostignute razine razvijenosti zemlje. Na paradigmi 18 zemalja različitog nivoa razvijenosti dokazane su slijedeće pravilnosti⁷ kretanja vrijednosti osobne potrošnje:

a) veći relativni udio osobne potrošnje u ostvarenom bruto domaćem proizvodu i niska vrijednost per capita, ukazuje na niži stupanj gospodarske razvijenosti zemlje, s dominantnim primarnim sektorom;

b) prijelazom zemlje na viši stupanj gospodarskog razvitka smanjuje se udio

⁷ Iscrpno empirijsko istraživanje kretanja osobne potrošnje autorica je provela za 18 zemalja svijeta i to za razdoblje od 1970. do 1995. godine. Struktura osobne potrošnje sektora kućanstva analizirana je prema vlastito kreiranom modelu praćenja alokacije budžeta kućanstva koji proizlazi iz sustava potreba razvijenih, poduzetničkih ekonomija, je kompatibilan s Metodologijom uporabe obiteljskih budžeta koja se primjenjuje u zemljama Europske unije. Vidjeti: **Denona, N.: op.cit., str. 83-128**

osobne potrošnje u BDP-u i pada granična sklonost osobnoj potrošnji, uz istovremeno povećanje njene vrijednosti po stanovniku i

c) na visokom stupnju gospodarske razvijenosti udio se osobne potrošnje zadržava na razini od cca 60% BDP-a, dok vrijednost osobne potrošnje po stanovniku značajno raste.

Dugoročno kretanje vrijednosti osobne potrošnje u Hrvatskoj prikazano je u sljedećoj tablici .

Tablica 1.

KRETANJE VRIJEDNOSTI I STRUKTURNOG UDJELA OSOBNE
POTROŠNJE 1966.-1999. U REPUBLICI HRVATSKOJ

Godina	Vrijednost osobne potrošnje, USD po stanovniku	Udio osobne potrošnje u BDP (%)
1966.	343	61,8
1968.	392	61,6
1970.	550	61,7
1972.	734	65,7
1975.	1.247	62,9
1978.	1.908	55,4
1980.	2.037	52,6
1987.	2.492	43,8
1988.	2.137	43,8
1989.	2.532	45,4
1990.	2.966	57,1
1992.	1.260	55,0
1995.	2.369	58,8
1997.	2.736	62,2
1998.	2.830	58,9
1999.	2.515	57,2

Izvor: Izradila autorica na osnovi podataka *Društvenih računa Hrvatske*, razna godišta, i *SLJH*, razna godišta.

Kretanje udjela osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj u čitavom je razdoblju ispod prosjeka zemalja iste razine razvijenosti tržišnih gospodarskih sustava.

U Grčkoj je, primjerice, 1970. godine udio osobne potrošnje iznosio 68 % društvenog proizvoda, Tunisu 66%, Meksiku 75%, Španjolskoj 65%, dok je u

Hrvatskoj bio 61,6%. Interesantno je uočiti da je manji udio osobne potrošnje u društvenom proizvodu u periodu od 1969. do 1971. godine, od prosjeka zemalja iste skupine razvijenosti imala Mađarska 58%, Poljska 53%, Bugarska 52%, te Rumunjska, 54% društvenog proizvoda⁸, dakle zemlje ex socijalističkog gospodarskog sustava.

Od 1968. do 1980. godine prosječni je udio osobne potrošnje u društvenom proizvodu Hrvatske iznosio 61,4%. U ovom razdoblju kojeg karakteriziraju umjereni gospodarski rast⁹ došlo je do porasta vrijednosti osobne potrošnje per capita za više od 5 puta, što je direktno utjecalo na povećanje životnog standarda i kvalitete života stanovništva. Iako je, s obzirom na udio u ostvarenom BDP-u, kretanje osobne potrošnje u Hrvatskoj bilo nešto ispod prosjeka zemalja jednake razvijenosti, vrijednost osobne potrošnje per capita se povećava, pa je time i u skladu za utvrđenim pravilnostima kretanja.

Razdoblje od 1980. do 1990. godine obilježeno je ekonomskom stagnacijom i padom makroekonomskih veličina. Prosječne stope rasta najznačajnijih makroekonomskih agregata bile su neznatno iznad nule, a u pojedinim godinama i negativne (1987, 1988). Dok je stopa rasta društvenog proizvoda od 1966. do 1979. iznosila 6,9% godišnje, za razdoblje od 1980. do 1989. godine ona iznosi 0,1%; cijene na malo rastle su od 1968. do 1979. prosječno 1,5%, a troškova života 1,2%, dok u razdoblju od 1980. do 1989. taj porast iznosi više od 200% godišnje (1989. u odnosu na 1988. godinu indeks cijena troškova života iznosio je 1.298,6); investicije u fiksni kapital rastle su od 1966. do 1979. po stopi od 15,4% godišnje, a u razdoblju od 1980. do 1989. bilježe pad od -6,8% godišnje. Produktivnost se rada, izražena društvenim proizvodom po zaposlenom, od 1966. do 1979. povećala po prosječnoj godišnjoj stopi od 2,7%, dok u razdoblju od 1980. do 1989. dolazi do pada produktivnosti: prosječno -1,5% godišnje¹⁰. Hrvatsko se gospodarstvo našlo u dubokoj recesiji, s visokom hiperinflacijom i stanjem stagnacije.

S obzirom na utvrđene ekonomske pravilnosti, bilo bi za očekivati da se udio osobne potrošnje u Hrvatskoj od 1980. do 1990. godine povećavao, budući da je u odnosu na prethodno razdoblje došlo do usporavanja rasta i negativnih ekonomskih kretanja.

Međutim, od 1980. do 1990. značajno se smanjuje relativni udio osobne potrošnje: u toj dekadi on iznosi prosječno 49,9% ostvarenog društvenog proizvoda, što je neodgovarajuće s obzirom na nivo razvijenosti.¹¹ Ovo je imalo za posljedicu

⁸ Prema: Štahan, J.: *Potrošnja svijeta*, Ekonomski institut Zagreb, 1979. godine, str. 135-137. Tada su skupini srednje razvijenih zemalja pripadale sve ekonomije s ostvarenih 800-1400 dolara per capita.

⁹ Društveni se proizvod povećao po stopi od prosječno 6,9%, zaposlenost 3,1%, a investicije 15,4% godišnje

¹⁰ Izračun autorice, na osnovu podataka iz SLJH, razna godišta

¹¹ U Grčkoj je 1985. godine udio osobne potrošnje u GDP-u iznosio 71%, Mađarskoj 63%, Poljskoj 62%, Portugalu 66%.

smanjenje vrijednosti osobne potrošnje po stanovniku: 1989. godine vijednost je smanjena 24% u odnosu na 1980. godinu. U istom je razdoblju vrijednost ostvarene proizvodnje smanjena za osam posto, dakle pad vrijednosti osobne potrošnje bio je znatno brži u odnosu na pad nacionalnog outputa.

Nekoliko je uzroka takva, nezakonita kretanja vrijednosti i strukturnog udjela osobne potrošnje u BDP Hrvatske do 1990. godine. Ono je prvenstveno posljedica tadašnjeg planskog gospodarskog sustava u kojem se resursi nisu alocirali po strogo tržišnim kriterijima. Upravljanje postojećim resursima dovelo je do njihove suboptimalne alokacije, te različitih disproporcija u gospodarstvu: agregatne ponude i potražnje, strukture industrije i gospodarstva, raspodjele ostvarenog nacionalnog outputa.

Do 1980. godine prioritet u raspodjeli davao se investicijskoj potrošnji, što je rezultiralo ispodprosječnim udjelom osobne potrošnje u društvenom proizvodu Hrvatske. Postizanje ubrzanog gospodarskog razvoja zahtijevalo je visoka investicijska ulaganja. Istovremeno, brz porast zaposlenosti koji je proizlazio iz takve razvojne politike nije pratio odgovarajući porast novčanih sredstava za osobne dohotke. Naime, zbog visokog udjela investicija u raspodjeli društvenog proizvoda limitirana su sredstva za osobnu potrošnju i provedena politika jeftine radne snage¹². Dugoročno nestimulirajuća cijena rada utjecala je na pad proizvodnosti, kao i nisku efikasnost investicija mjereno marginalnim i prosječnim kapitalnim koeficijentima¹³. Na neefikasnost investiranja upućuju i podaci o stopama rasta proizvodnosti rada u istom razdoblju u Hrvatskoj, koja je iznosila 1,7%, dok je u zemljama Europske zajednice iznosila 3,1%, zemljama OECD-a 2,6%, a Japanu čak 5,4%¹⁴. Dakle, iako se razvojnom politikom stimulirala investicijska potrošnja, ona nije ispunila očekivane ciljeve razvoja. Razlog tome je što brzina i optimalnost gospodarskog rasta i razvitka ne ovise samo o obujmu, već znatno više o strukturi i efikasnosti investiranja. Zbog toga je prilikom odlučivanja o prioritetima investiranja potrebno voditi računa i o dostignutoj razini svih oblika potrošnje¹⁵.

¹² Prema: Sirotković, op.cit.

¹³ Od 1960. do 1987. godine udio bruto investicija u Hrvatskoj iznosio je 26,9%. U zemljama Europske zajednice 21,9%, a OECD-a 21,5%. Jedino je Japan imao veća izdvajanja za bruto investicije u istom razdoblju: 31,4%. U razdoblju od 1960. do 1980. godine gospodarstvo bivše Jugoslavije imalo je identičnu stopu rasta društvenog proizvoda kao i Grčka, Portugal, Španjolska i Turska, ali uz 32,5% veće učešće investicija u fiksne fondove, što daje 25,3% nižu efikasnost mjerenu rastom društvenog proizvoda na jedinicu investicija, u odnosu na gospodarstvo navedenih zemalja. Hrvatska je uvijek imala nešto niži udio investicija u DP od jugoslavenskog prosjeka, što se tumači politikom raspodjele, kojom se znatni dio akumulacije iz Hrvatske odlijevao u druga regionalna područja tadašnje zajednice, kao i relativno manjim korištenjem inozemne akumulacije.

¹⁴ Prema: Sirotković, j.:op.cit., str. 14-15.

¹⁵ Prema: Kopal, M.: *Neka obilježja gospodarstva Hrvatske i strukturne promjene*, Ekonomski pregled, 1-2/1996., str.31.

Na odstupanje Hrvatske od pravilnosti raspodjele društvenog proizvoda do 1990. godine utjecala je i aktualna politika financiranja dijela javnih potreba (tada tretiranih kao zajedničke potrebe) koja se razlikovala u odnosu na zemlje tržišnog gospodarstva. Raznim institucionalnim oblicima (fondovi, budžeti, samoupravne interesne zajednice) iz državnog su proračuna financirane određene potrebe stanovništva, kao npr. zdravstvene i obrazovne. U tržišnim gospodarstvima one se najvećim dijelom financiraju iz sredstava osobne potrošnje, dok su se u Hrvatskoj do 1990. godine financirale sredstvima namjenjenim javnoj potrošnji. Tako je i politika financiranja javnih potreba utjecala na kretanje udjela osobne potrošnje u ostvarenom društvenom proizvodu.

U razdoblju od 1980. do 1990. godine kretanje je osobne potrošnje bilo determinirano i međunarodnim ekonomskim položajem zemlje: zbog visoke zaduženosti i otplaćivanja dospjelih anuiteta, smanjena je mogućnost potrošnje sektora domaćinstva. Osobni dohoci zaposlenih bili su diktirani uvjetima što ih je propisivao Međunarodni monetarni fond, pa je smanjenje realnih plaća također utjecalo na negativna kretanja osobne potrošnje.

Nakon 1990. godine dolazi do naglog pada svih gospodarskih aktivnosti. Uzroci su poznati: tranzicijska kriza karakteristična za transformacije gospodarskih sustava manifestirala se značajnim padom proizvodnje, zaposlenosti, investicija, potrošnje. Ratna događanja na području Hrvatske dodatno su otežala tranzicijsku krizu.

Tablica 2.

KRETANJE NEKIH MAKROEKONOMSKIH AGREGATA
U REPUBLICI HRVATSKOJ 1990.-1999. (STOPE PROMJENA)

	1990-1995.	1995-1999	1990-1999.
B D P	-5,4	1,3	-2,4
Industrijska proizvodnja	-16,8	2,4	-6,6
Zaposlenost	-5,3	1,1	-2,4
Nezaposlenost	8,4	6,0	8,0
Prosječne realne neto plaće*	-3,9	1,4	-1,4
Osobna potrošnja	-4,6	1,5	-1,8

Izvor: Izračun autorice na osnovu podataka SLJH, razna godišta

* zbog metodološke neusporedivosti podataka za razdoblje prije i nakon 1996. godine, kretanje realnih neto plaća izračunato na bazi konverzije godišnjim prosječnim tečajem USD.

U razdoblju rata i početne faze tranzicije, od 1990. do 1995. godine promatrani agregati imaju izrazito negativne tendencije. One su determinirale i dugoročno negativne stope rasta (1990-99) unatoč pozitivnoj dinamici kretanja (osim kretanja nezaposlenosti) koja je zabilježena u razdoblju 1995.-99. godine.

Dinamika kretanja osobne potrošnje nakon 1990. godine u skladu je s promjenama proizvodnje, zaposlenosti, te realnih plaća, kao i sa zakonitostima koja upućuju na stagnaciju i pad vrijednosti osobne potrošnje u razdoblju ekonomske krize. Međutim, njezin udio u ostvarenom BDP i dalje je ispod prosjeka zemalja iste razine razvijenosti.

Tablica 3.

KRETANJE UDJELA OSOBNE POTROŠNJE U BDP RH I ZEMLJAMA
ISTE RAZINE RAZVIJENOSTI

	1965-1990.	1990-1999.
Republika Hrvatska	53,9	58,2
grupa zemalja iste razine razvijenosti	63,6	61,3
odstupanje RH (u postotku)	-18	-5,3

Izvor: Izračun autorice na bazi WDR i WDI, World Bank, razna godišta, Društvenih računa Hrvatske, i Statističkog ljetopisa Hrvatske, razna godišta, Državni zavod za statistiku, Zagreb

Dok je do 1990. godine odstupanje Hrvatske u odnosu na prosjek zemalja iste razine razvijenosti u pojedinim godinama iznosio i 38%, podaci ukazuju na približavanje prosjeku nakon 1990. godine. Osnovne uzroke smanjenja odstupanja nakon 1990. godine nalazimo u padu vrijednosti društvene proizvodnje, smanjenju investicijskih aktivnosti, te u novom načinu financiranja dijela javnih potreba, kao posljedice prelaska zemlje na tržišni gospodarski sustav.

Smanjenje vrijednosti BDP nakon 1990. godine odrazilo se i na kupovnu moć stanovništva koja je 1995. godine smanjena za 22,0%, odnosno po prosječnoj stopi od 5,1% godišnje. Porast strukturnog udjela osobne potrošnje u razdobljima pada nacionalnog outputa i kupovne moći stanovništva u skladu je s utvrđenim pravilnostima kretanja ovog makroekonomskog agregata. U razdoblju od 1990.

do 1995. godine investicijska je potrošnja iznosila prosječno 10,5% godišnje pa se u tom periodu Hrvatska našla u stanju dezinvestiranja. Takvo smanjenje investicijske aktivnosti odrazilo se na strukturu raspodjele nacionalnog outputa, odnosno relativno povećanje strukturnog udjela osobne potrošnje u BDP-u, koje nije praćeno i istovremenim porastom njene vrijednosti. Tek nakon 1995. godine ponovno oživljava investicijska aktivnost: u razdoblju od 1995. do 1999. godine udio kapitalnih investicije u BDP-u povećao se s 14,0% na 23,2% , ili za 65,7 posto. Povećanje investicijske potrošnje praćeno je porastom strukturnog udjela i vrijednosti osobne potrošnje u istom razdoblju.

Transformacija gospodarskog sustava nakon 1990. godine zahtijevala je i prilagođavanje financiranja javnih potreba modelima koji se primjenjuju u razvijenim zemljama tržišnih ekonomija. Njihovo je obilježje da se u financiranju dijela javnih potreba, kao što su primjerice, usluge obrazovanja, zdravstva, znanosti, kulture, socijalne skrbi, uz državne institucije sudjeluju i pojedinci, odnosno domaćinstva i to sredstvima namjenjenim osobnoj potrošnji. Napuštanje predtranzicijskog modela financiranja javnih potreba, koji se isključivo temeljio na principu uzajamnosti i solidarnosti, ima za cilj zadovoljenje takvih potreba stanovništva utemeljiti na prvenstveno ekonomskim, a ne socijalnim principa. Mjerama fiskalne politike u okviru sustava financiranja javnih potreba utječe se, kako na veličinu državne potrošnje, tako i na kretanje vrijednosti i strukturnog udjela osobne potrošnje.

Tablica 4 prikazuje osobnu potrošnju 1999. godine u Hrvatskoj i najuspješnijim tranzicijskim zemljama, s kojima ju je zbog na početne prednosti tranzicije jedino opravdano uspoređivati ¹⁶.

¹⁶ Ne smatramo opravdanim uspoređivati kretanja u Hrvatskoj s grupom danas manje razvijenih tranzicijskih zemalja, jer su startne pozicije bivših socijalističkih zemalja bile znatno različite. Hrvatska je, uz Sloveniju s obzirom na reformsku tradiciju, razvijenost tržišnih odnosa , i na izvoznu usmjerenost na zapadnoeuropsko tržište, pripadala grupi zemalja koje su bile najbolje pripremljene za tranziciju.

Tablica 4.

OSOBNJA POTROŠNJA U NEKIM TRANZICIJSKIM
ZEMLJAMA 1999.GODINE

<i>Zemlja</i>	<i>Vrijednost osobne potrošnje, USD po stanovniku</i>	<i>Udio osobne potrošnje u GDP</i>
Češka Republika	2.834	53
Slovačka Republika	2.159	54
Mađarska	3.064	63
Poljska	2.571	65
Slovenija	5.547	55
CEE-5	3.235	58
HRVATSKA	2.515	57
odstupanje Hrvatske u odnosu na CEE-5 u %	-22,0	-0,2

Izvor: Izradila autorica prema podacima iz WDI, World Bank, 2001. godine

Dok udio osobne potrošnje u GDP- u Hrvatske odstupa samo za 1 postotni poen u odnosu na prosjek promatranih zemalja u tranziciji, vrijednosno je zaostajanje znatno izraženije. Depresiranost osobne potrošnje očito je nastavljena i nakon 1990. godine, pa možemo govoriti o izrazito dugoročnoj tendenciji takva kretanja.

Teorijska i empirijska istraživanja ukazuju na značajne disproporcije u gospodarstvu kao posljedice dugoročno depresirane osobne potrošnje. Negativno djelovanje takva kretanja osobne potrošnje uzrokuje, primjerice:

- smanjenje proizvodnje određenih proizvodnih grana, posebno potrošnje trajnih potrošnih dobara;
- povećanje opće razine cijena na domaćem tržištu;
- porast potražnje za nekim proizvodima karakterističnim za niže razine životnog standarda, a što se posebno nepovoljno odražava na gospodarsku strukturu;
- opadanje motivacije zaposlenih i proizvodnosti rada, posebno kod radno intenzivnih djelatnosti;
- odljevanje sredstava osobne potrošnje na tržišta susjednih zemalja;
- opadanje stopa industrijskog i gospodarskog rasta;
- smanjenje životnog standarda i kvalitete života.

Detaljna analiza navedenih posljedica prelazi okvire ovog rada, ali je očito da osobna potrošnja u Republici Hrvatskoj nije imala ulogu akceleratora i činitelja gospodarskog rasta i razvoja. Što više, mišljenja smo da je depresiranost osobne potrošnje djelovala ograničavajuće na veličinu unutarnjeg tržišta, te ukupnog gospodarskog razvitka.

Strukturne promjene osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj

Dugoročna depresiranost osobne potrošnje u Hrvatskoj odrazila se i na strukturu potrošnje sektora domaćinstva. Udio je prehrane, kao najznačajniji pokazatelj strukture osobne potrošnje do 1995. godine bio u pojedinim godinama i do 43% iznad prosjeka zemalja iste skupine razvijenosti.

Tablica 5 prikazuje strukturu izdataka sektora kućanstva u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 1966. do 1999. godine.

Tablica 5.

STRUKTURA OSOBNE POTROŠNJE SEKTORA KUĆANSTVA U REPUBLICI HRVATSKOJ

	1966.	1970.	1975.	1980.	1987.	1990.	1995.	1999.
1.Prehrana *	54,7	47	46,2	45,5	51,5	57,5	53	42,4
2.odjeća i obuća	13,9	13,2	11,1	11,4	11,3	14,6	11	7,5
3. stanovanje i potr.energenata	11,2	11	9,6	10,5	10,9	6,1	18,0	13,3
egzistencijalna dobra	79,8	71,2	66,9	67,4	73,7	78,2	82	63,2
5.trajna dobra	4,5	4,5	5,0	5,0	4,1	2,0	5	5,9
6. zdravstvo	2,7	3,9	4,5	4,3	4,0	3,3	3	1,8
7. obrazovanje**	-	-	-	-	-	-	-	0,7
8.kultura i rekreacija	6,0	6,8	6,6	6,5	5,1	4,4	3	5,7
9.prijevoz i komunikacije	3,7	8,5	10,8	10,8	7,9	7,5	5	13,1
10.ostalo	3,3	5,1	5,4	6,0	5,2	3,7	2	9,6
ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Izvor: Od 1966-1990.: *Ankete o prihodima i osobnoj potrošnji obitelji u Republici Hrvatskoj*, Dokumentacija Državnog zavoda za statistiku, razna godišta

i Statistički ljetopisi Republike Hrvatske, razna godišta; za 1995. procjena autorice; za 1999. godinu SLJH, 2000, str. 173.

* uključujući troškove za bezalkoholna i alkoholna pića i duhan

** izdaci za obrazovanje iskazuju se zasebno od 1998. godine

Strukturne su promjene osobne potrošnje od 1966. do 1980. godine imale pozitivna kretanja. U tom je razdoblju društveni proizvod per capita porastao oko sedam puta, a vrijednost osobne potrošnje po stanovniku oko šest puta. Povećanje kupovne moći kućanstava pozitivno je utjecalo na strukturu osobne potrošnje: udio se prehrane do 1980. smanjio po prosječnoj godišnjoj stopi -1,3%, a ukupna izdvajanja iz raspoloživa budžeta kućanstava za egzistencijalna dobra po stopi od -1,2%.

Udio izdataka za trajna dobra povećan je za 11%. Osim porasta kupovne moći, na to su utjecali i povoljni kreditni uvjeti nabavke trajnih dobara, pa je opremljenost kućanstava trajnim potrošnim dobrima povećana.¹⁷ Izdaci za potrebe više hijerarhijske razine, namjenjene povećanju kvalitete života stanovništva u promatranom su razdoblju također konstantno rasli.

Iako su strukturne promjene osobne potrošnje imale pozitivne tendencije, dinamika promjena bila je sporija nego u nekim drugim zemljama iste skupine razvijenosti. Primjerice, u Grčkoj je 1971. godine udio izdataka za prehranu iznosio 41%, a u Španjolskoj 34% raspoloživog budžeta kućanstava. Smatramo da je depresiranost osobne potrošnje direktno utjecala na sporiju dinamiku promjena strukture osobne potrošnje u Hrvatskoj. Od 1980. do 1990. godine udio je prehrane povećan za 26,4%, a grupe egzistencijalnih dobara za 16%¹⁸. Izuzetno visok udio prehrane 1990. godine, čak 57,5% jasan je pokazatelj negativnih gospodarskih kretanja i smanjenja kupovne moći stanovništva. U razdoblju od 1980. do 1986. realni osobni dohoci zaposlenih smanjeni su za 14,4%. Također su smanjenja socijalna primanja, posebno mirovine. Pad kupovne moći, ali i porast cijena trajnih dobara, te nemogućnosti kupovine istih na kredit, usporio je rast opremljenosti kućanstava trajnim potrošnim dobrima. Nadalje, u razdoblju od 1980. do 1990. godine smanjena su izdavanja sektora domaćinstva za razne usluge.

¹⁷ Primjerice, povećan je broj kućanstava opremljenih strojem za pranje rublja za 4,3 puta, osobnih automobila za 3,0 puta, električnih i plinskih štednjaka za 2,2 puta, hladnjaka 1,9 puta, televizora 1,6 puta. Istovremeno je povećana potrošnja električne energije u kućanstvima za 1,6 puta, što također posredno ukazuje na porast opremljenosti kućanskim aparatima i poboljšanje životnog standarda.

¹⁸ U tom razdoblju ne samo da je povećan udio prehrane u strukturi osobne potrošnje, nego je pogoršana i njena kvalitete. U odnosu na prethodno razdoblje, smanjena je potrošnja voća i povrća, mesa i svježe ribe, mlijeka, maslaca i jaja. Godišnja prosječna potrošnja povrća i preradevina od povrća po jednom članu kućanstva smanjena je 1988. u odnosu na 1978. godinu za 24%; voća za 15%; mesa i svježe ribe za 3%; mlijeka i jaja za 21%. Izvor: kao tablica 5.

Gospodarska kriza dosiže svoj vrhunac krajem osamdesetih godina, a najnižu točku s obzirom na ostvarenu proizvodnju 1990. godine. Zbog izrazito kriznog stanja u kojem se nalazilo gospodarstvo, u prosincu 1989. godine započelo se s još jednom gospodarskom reformom. Službeno je proglašena konvertibilnost tadašnjeg dinara i fiksni devizni tečaj u odnosu na njemačku marku. Istovremeno je izvršena denominacija dinara, zamrzavanje osobnih dohodaka i cijena, s naglaskom na deviznim rezervama kao faktoru stabilnosti.

Pritom se polazilo od ocjene da su tijekom 1989. godine otklonjeni značajni dispariteti cijena, da su osobni dohoci porasli, te da je novi tečaj realan i stimulativan. Smatralo se kako su time stečeni uvjeti za obaranje inflacije i svođenja daljnjeg kretanja cijena u normalne okvire. Međutim, kasnija pogoršanja gospodarskih kretanja, ukazala su na značajne slabosti ove reforme. Tako neki ekonomisti smatraju, da su osobni dohoci zamrznuti na neadekvatnoj razini, koja je za znatan dio zaposlenih bila ispod egzistencijalnog minimuma. Isto tako, cijene su bile zamrznute u svim osnovnim infrastrukturnim grupacijama koje značajno utječu na ukupno kretanje cijena, pa se i pokušaj zaustavljanja inflacije zamrzavanjem tečaja u odnosu na marku pokazao neadekvatnom mjerom¹⁹. Kao posljedica takvih mjera gospodarske reforme, ali i ukupne dugogodišnje gospodarske krize, strukturne promjene osobne potrošnje 1990. godine poprimaju izrazito negativne tendencije: udio je prehrane dosegao čak 57,5%.

U razdoblju od 1990. do 1995. godine struktura osobne potrošnje se i dalje pogoršava. Na to upućuje porast izdataka za egzistencijalna dobra za 3,8 indeksnih poena. Smanjenje udjela prehrane s 57,5% 1990. na 53% 1995. godine, može se objasniti pojavom novog oblika potrošnje u tranzicijskom razdoblju. Brojna su kućanstava otkupila tadašnje društvene stanove, pa se uz već postojeće troškove pojavio i izdatak za otplatu stanova. Kako su prosječne plaće po domaćinstvu u istom razdoblju smanjenje s 416 US\$ na 259 US\$, odnosno za 38%, domaćinstva su bila prisiljena, da bi mogla plaćati dospjele hipotekarne obroke, smanjiti izdatke za prehranu.

Podaci o izdacima kućanstava u Hrvatskoj nakon 1995. godine upućuju na pozitivna kretanja. Evidentan je pad udjela izdataka za prehranu i egzistencijalna dobra. Također su povećani relativni izdaci za trajna dobra, a izdaci za razne usluge povećani su 1999. u odnosu na 1995. godinu za 2,4 puta.

Slijedeća tablica prikazuje strukturu osobne potrošnje u Hrvatskoj i odabranim tranzicijskim zemljama 1998. godine.

¹⁹ Sirotković, J.: op.cit. str. 25-26.

Tablica 6.

**STRUKTURA OSOBNE POTROŠNJE U NEKIM TRANZICIJSKIM
ZEMLJAMA GODINE 1998. PREMA PARITETU
KUPOVNE SNAGE (PPP) U %**

Izdaci/ Zemlja	Češka	Slovačka	Mađarska	Poljska	Slovenija	CEE-5 prosjeak	Hrvatska
Hrana*	24	26	25	28	27	26	24
Odjeća i obuća	5	7	5	4	8	5,8	4
Energenti	14	16	17	19	14	16	18
Ukupno hrana, odjeća i obuća i energenti	43	49	47	51	49	47,8	46
Zdravstvo	5	5	6	6	4	5,2	4
Obrazovanje	12	12	20	1	16	12,2	3
Transport i komunikacija	16	10	12	8	11	11,4	6
Ukupno zdravstvo, obrazovanje, tran. i kom.	33	27	38	15	31	28,8	13
Ostala potrošnja**	24	24	15	34	20	23,4	41
Ukupno %	100	100	100	100	100	100	100
Vrijednost osobne potrošnje (PC) prema PPP USD)	7.592	6.032	6.591	5.532	8.910	6.931	4.925

Izvor: WDI, World Bank, 2000.

*ne uključujući izdatke za piće i duhan

** prema Metodologiji Svjetske banke u ostalu potrošnju spadaju izdaci za: piće i duhan, troškovi stanovanja, usluge kućanstava, rekreaciju, hotele i restorane, te trajna dobra.

Promatrajući izdatke Hrvatske za hranu, odjeću i obuću, te energente (grupa egzistencijalnih dobara) mogli bismo zaključiti da su oni na razini zemalja CEE-5, te da nakon 1995. godine promjene u strukturi osobne potrošnje poprimaju pozitivna kretanja. Ona se dađu objasniti realnim rastom kupovne moći stanovništva Hrvatske od 1995. do 1999. godine i to mjerene vrijednošću BDP/PC (za 9,1%) kao i vrijednošću osobne potrošnje per capita (za 7,5%), te porasta realnih neto plaća zaposlenih (za 7,4%). Međutim, izdaci namjenjeni višoj razini potreba stanovništva (obrazovanje, zdravstvo, transport i komunikacije) upućuju na bitne razlike kućanstava u Hrvatskoj i zemalja CEE-5. Tako je udio izdataka hrvatskih

kućanstva za obrazovanje 75%, a za transport i komunikaciju 47% manji od prosjeka promatranih tranzicijskih zemalja. Dakle, unatoč pozitivnim promjenama nakon 1995. godine, struktura osobne potrošnje u Hrvatskoj nepovoljnija je u usporedbi sa zemljama CEE-5. Na takav nas zaključak upućuje i ostvarena vrijednost osobne potrošnje 1998. godine mjerena tečajem kupovne moći : najnižu vrijednost , oko 30% manju od prosjeka promatranih zemalja imala je Republika Hrvatska.

Zaključak

U zemljama koje uspijevaju ostvariti optimalnu raspodjelu nacionalnog outputa, osobna potrošnja djeluje kao akcelerator gospodarskog rasta i razvoja. Povećanje vrijednosti osobne potrošnje rezultira multiplikativnim efektima na ukupnu proizvodnju i gospodarstvo. Naime, porast osobne potrošnje utječe, zbog porasta potražnje za odgovarajućim dobrima i uslugama, na ekspanziju njihove proizvodnje. Međutim, taj se utjecaj ne ograničava samo na proizvodnje za kojima se povećala potražnja, ili pojavila nova, nego na sve ostale sektore gospodarstva, s obzirom da u oputu jedne djelatnosti sudjeluju u određenoj mjeri inputi svih ostalih djelatnosti. Na taj način povećanje osobne potrošnje neposredno utječe na razvoj jednog dijela gospodarstva, a posredno na ukupno gospodarstvo.

U Republici Hrvatskoj osobna je potrošnja dugoročno ispod prosjeka zemalja iste skupine razvijenosti, mjereno ostvarenom vrijednošću i udjelom u bruto domaćem proizvodu. S obzirom na takvo njeno obilježje, nije niti mogla djelovati kao aktivni čimbenik gospodarskog razvoja. Dugoročna obilježja osobne potrošnje u Hrvatskoj imala su negativne makroekonomske efekte, posebno na strukturne promjene proizvodnje i gospodarstva, zaposlenost, životni standard stanovništva. U odnosu na danas razvijene zemlje tranzicije, a kao posljedica neadekvatne razine osobne potrošnje, Hrvatska ima i lošiju strukturu potrošnje sektora domaćinstva.

S obzirom na malo unutarnje tržište i tehničko-tehnološko zaostajanja, za Hrvatsku je od posebnog značaja buduće kretanje osobne potrošnje. Naime, veći stupanj iskorištenosti sadašnjih proizvodnih potencijala, razvoj novih proizvodnji, te adekvatna promjena proizvodne strukture zemlje, pretpostavlja i odgovarajuću razinu potražnje na domaćem tržištu. To od nositelja ekonomske politike zahtijeva na makroekonomskoj razini uspostavljanje optimalnog odnosa između svih oblika potrošnje.

LITERATURA

1. Babić, M.: “*Makroekonomija*”, Mate, Zagreb, 2001.
2. Denona, N.: “*Potrošnja sektora domaćinstva i njezin utjecaj na gospodarske tijekove*”, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Rijeka, 1997.
3. Franičević, V.: “*Problemi s racionalnim ekonomskim čovjekom: prema institucionalističkoj rekonstrukciji ekonomske teorije*”, Revija za sociologiju, br. 3-4, 1995.
4. Fridman, M.: “*A Theory of the Consumption Function*”, Princeton University Press for National Bureau of Economic Research, New York, 1957
5. Hauthakker, H.S.: “*An international comparison of household expenditure patterns commemorating the centennial of Engel's Law*”, *Econometrica*, 25(4), 1959
6. Karaman, N.: “*Društvene djelatnosti u tržišnim uvjetima*”, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, Rijeka, 8/1, 1990.
7. Kopal, M.: “*Neka obilježja gospodarstva Hrvatske i strukturne promjene*”, Ekonomski pregled, god. 47, br. 1-2/1996., str. 30-44.
8. Kuznets, S.: “*Economic Growth and Income Inequality*”, *American Economic Review*, vol. 45, br. 1/1955., str. 1-28.
9. Jurković, P.: “*Fiskalna politika u teoriji i praksi*”, Informator, Zagreb, 1989.
10. Madžar, Lj.: “*Teorija i modeli agregatne tražnje*”, Informator, Zagreb, 1982
11. Sever, I.: “*Ekonomska razvijenost i osobna potrošnja*”, Zagreb, 1978., doktorska disertacija
12. Sirotković, J.: “*Hrvatsko gospodarstvo*”, Zagreb, 1996.
13. Štahan, J.: “*Potrošnja svijeta*”, Ekonomski institut Zagreb, 1979.
14. Štahan, J.: “*Potrošnja kao faktor dugoročnog razvitka*”, Ekonomski pregled, 3-4/ 1989.
15. xxx: “*Potrošnja i životni standard*”, Znanstvene osnove dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske:, Ekonomski institut, Zagreb, 1990.
16. xxx: “*Socijalna struktura i kvaliteta života u Hrvatskoj*”, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 1991.
17. XXX: “*Transition report 1999, Ten years of transition*”, European Bank for Reconstruction and Development, London 1999
18. XXX: “*Gospodarski rast uz fiskalni deficit*”, Privredna kretanja i ekonomska politika, 88/ 2001, Ministarstvo financija i Ekonomski institut, Zagreb, 2001.

STATISTIČKI IZVORI

1. *Društveni računi Hrvatske*, razna godišta, Republički zavod za statistiku, Zagreb
2. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, razna godišta
3. *World Development Report*, World Bank, Washington, razna godišta
4. *World Development Indicators*, World Bank, Washington, razna godišta

LONG-TERM CHARACTERISTICS OF PERSONAL CONSUMPTION IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Summary

Personal consumption as a component of aggregate demand multiplatively influences entire economic development. Systematic observation and research of personal consumption is important for creation and implementation of economic and social policy in developed countries. The author analyzes long-term characteristics of personal consumption in the Republic of Croatia, and the research results are compared with development of personal consumption in selected countries of developed market system and of countries in transition.